

A METHODOLOGICAL STUDY ON “THE CAPITAL OF THE WORLD/SPEER”

This examination is about play ‘Speer’ by Esther Vilar as an example of documentary theatre. This play tells Nazi Ideology. Albert Speer, one of Adolf Hitler’s man, had been judged and spent 20 years in jail after the war. One day he went to Eastern Germany for a conferance and met Bauer. Bauer is an actor who is considered as an agent during the play. During the examination Speer’s character and a dark period of history have been traced.

Anahtar Kelimeler: Hümanizm-Faşizm, Otorite-Birey, Hitler, Abert Speer

Key Words: Hnmanism-Fascism, Authority- Individual, Hitler, Albert Speer

GİRİŞ

İnsanı insana insanca anlatma sanatı olarak tanımlanabilecek, yanılısamanın kimi zaman farkındalığında kimi zaman ise bilinemezliğinde yaşatılan gel-git duygular, toplumsal dönüşümün merak uyandıran anlarının tasvirini içeren tiyatro sanatıyla belleklere yansır.

Bu anlamda Esther Vilar’ın kaleme aldığı belgesel tiyatro niteliğindeki “Dünyanın Başkenti/Speer”, Nazi ideolojisini gözler önüne seren kurgusal gerçekliğe sahip bir oyundur.

Oyun, Adolf Hitler’in sağ kolu olan Albert Speer’in savaştan sonra yargılanıp yirmi yıllık hapis cezasının ardından farklı ülkelerde konferanslar vermesini ve yine bir konferans için gittiği Doğu Almanya’da başta bir ajan olduğu düşünülen Bauer adlı bir oyuncu ile yüzleşmesini konu alır. Planlanmış olmasına rağmen kendiliğinden geliyor izlenimi veren sorgulama boyunca Speer kişiliğinin çözümlenmesinin yanı sıra tarihsel gerçeklikler ışığında insanlık tarihinin en trajik dönemlerinden biri ele alınır.

Amaç, Speer’i Doğu Almanya’yı kurtarmaya ikna etmektir. Bauer için bu zor bir görev olsa da sahip olduğu yüksek oyunculuk performansı bunun üstesinden gelmesini sağlar. Ancak Speer’e hazırlanan bu tuzakta, himayesine girdiği adamların fikirlerine ters düştüğünden habersiz ‘satılmış oyuncu’ olarak kendisinin de acı sonunun hazırlandığının farkında değildir.

Sistem eleştirisinden hareketle, tarihsel bir dönemin kapılarını aralayan oyun, aynı zamanda Speer karakterinde verilen insan ihtiraslarının ve tutkularının bir ağ misali her statüye ne denli sarmalanmış olduğuna dair göndermeler yaparken, dünya üzerinde kurulu sistemleri insani bakış açısıyla eleştirmektedir. Önceden ayarlanmış bu buluşmanın içeriği, giderek gerginleşen ve gevşeyen bir akışla verilirken, Speer ile Bauer, oyun boyunca iyi hesaplanmış repliklerle son darbeye doğru ilerlemektedir.

Oyunda öne çıkan tema ‘Faşizm’dir. Bunun dışında, yozlaşan düzen, sistemlerin yarattığı

* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi-İZMİR.

kahraman, iktidar hırsı, iş bitiricilik, otorite-birey ilişkisi vb. temalar ile dramatik yapı zenginleştirilmiştir.

'Dünyanın Başkenti'nin mimarı, III. Reich'in "yıpranmış savaş mekanizmasını yenileyen Silahlanma ve Cephanne Bakanı, aynı zamanda elini attığı her konuda eşsiz bir iş bitirici olarak tanımlanan Speer ve iyi bir oyuncu olmasının yanı sıra faşizme karşı dünya görüşüyle takdir edilen biriyken, karşı olduğu guruba sanatını satmasıyla karşıtlığı kendi içinde barındıran Bauer karakterleri çerçevesinde iktidar sorgulanmaktadır. Metinde dramatik olan ise Albert Speer'in. konferans vermek üzere gittiği Doğu Almanya'da onu karşılayan ve üst düzey bir yönetici olduğu düşünülen ancak sonrasında onun satılmış bir oyuncu olduğu anlaşılan Bauer karşısında verdiği devinimdir. İki karakterin birbirlerinden farklı sistemlerin savunuculuğunu üstlenmeleri de dramatiğe yön veren ana çatışmayı kurmaktadır. Hümanizm-faşizm, robotsu kişilik-yetkeli kişilik, birey-iktidar, yıkmak-yapmak karşıtlıkları da ana çatışma çerçevesinde gelişen dramatiğin karşıtlık ve çelişkilerini oluşturmaktadır.

Oyunun düşünce boyutundaki çatışması ise oyun kişileri olan Albert Speer ve Hans Bauer arasındaki repliklerle desteklenmiştir. Bunun yanı sıra esas çatışma Speer karakterinin 'Nazi olmayan Nazi' kimliği ile verilen kendi iç çelişkisinde yatmaktadır. Ayrıca bu çerçeveden bakılarak oyun boyunca sorgulanan sistemleşmede her dönem ve her ülke iktidarlarının gidebileceği son nokta irdelenmektedir.

'Dünyanın Başkenti/Speer'de durumun ve kurgunun birçok katmanı olmasına rağmen, karakterlere oldukça net çizgiler hâkimdir. Oyunun finalinde karşılaştığımız sürpriz ise Bauer'in görünüşte bir devlet yetkilisi iken, sonradan kiralanmış bir oyuncuya dönüşüyor oluşudur.

Çizgisel zaman anlayışı ile kurgulanan oyun, 1980 yılının herhangi bir akşamında, savaştan sonra duvarın ardında kalan Berlin'in merkezinde, Paris Meydanı 4 adresinde bulunan ve eskiden büyük bir sergi salonu olan Sanatlar Akademisi'nde geçer.

Speer ve Bauer'in neden-sonuç ilişkisiymişçesine birbirine bağlı giden replikleri olay dizisini kurar. Oyun içinde oyunla ilerleyen ve finale kadar bunu başarılı bir şekilde gizlemeyi başaran dramatik yapının Speer'i Doğu Almanya adına çalıştırabilmek adına süre giden kurgusundaki sürekli yükselip alçalan gerilim, finalde yozlaşmanın ve iktidar sarhoşluğunun son darbesini doğurur.

Güçlü çizilmiş iki karakterin ötesinde, aksiyondaki yönelişinin, aslında görünmeyen karakter 'otorite'nin varlığı çerçevesinde geliştiğine dair ironik bir yaklaşım da söz konusudur.

BİR DÜŞ... BÜYÜK GERMANIA PROJESİ

Adolf Hitler iktidar öncesi yaşamında, aşağı orta sınıfın tipik bir temsilcisi, hiçbir şansı ya da geleceği olmayan 'hiç kimse' olarak nitelendirilir. Dışlanmış biri olma rolünü çok yoğun yaşadığı, 'Kavgam' kitabında kendinden sık sık 'hiç kimse' ya da 'isimsiz adam' olarak söz etmesinden anlaşılır. Ancak bu tip bir söz edişin nedeni, temelde Hitler'in kendi toplumsal konumu olmasına karşın, o bunu ulusal simgelerle ussallaştırmıştır. İmparator III. Reich'in dışında doğmuş olduğundan, toplumsal dışlanmışlıktan çok ulusal dışlanmışlık duygusu ile beslenmiştir ve bütün Almanların geri dönebileceği büyük Alman İmparatorluğu onun için toplumsal saygınlığın ve güvenliğin tek simgesi olmuştur.

1930'ların başında Alman iktidarında var olan boşluklar, halkta yaratılan gerginlikler, iktidarın zorlayıcı temellerle oturtulması, ekonominin tamamen çökmüş durumda bulunması ve Almanya'nın siyasi yaşamının ürkütücü bir duruma girmiş olması, Hitler'in atağa geçmesi için iyi bir dönem olmuştur. Askeri örgütleri ise çoktan devletin varlığını tehlike altına sokmaya başlamıştır. Zira sağ partilerin bir kısmının Hitler'e destek vermesinin ardından, 1932 yılında yapılan seçimlerle Hitler ve yandaşları, parlamentonun en güçlü partisi durumuna yükselerek 1933'te yönetimin sahibi olmuşlardır. Hitler için iktidar olmanın anlamı mutlak bir iktidar olmayı gerektirmiştir ki, sonraları bunun ne anlama geldiğini tarih çok açık ifadelerle yazmıştır.¹

Hitler 1933'te iktidarı ele geçirdiğinde Almanya'nın, 1922-30 yılları arasındaki ekonomik kargaşa döneminin yaralarını sarmaya çalışmakta olduğu bilinmektedir. Öte yandan siyasetçilerin kısır tartışmaları ve bazen kanlı kavgaları arasında iktidarı gasp eden Nasyonal Sosyalist Parti'nin liderinin Hitler olarak belirlenmesinden sonra, ekonomik kararların merkezde verilmesi için tüm kuruluşların onun emriyle başkanlığa bağlandığı görülmektedir. İlk yapılan atamalardan biri de hızlı para basımına karşı çıkan merkez bankası başkanı yerine, Hitler'in getirilmesi olmuştur. Bundan sonra Hitler, en sadık adamlarından Albert Speer'i, ekonomiden sorumlu devlet bakanı unvanı ile bakanlar kuruluna alarak, merkezi yönetimi onun emrine vermiştir. Dolayısıyla kendisinin... Özel şirketler dâhil, bütün önemli işletmeler, bu merkeze bağlanmış, Hitler'den gelen emirlere göre yönlendirilmiştir. Merkezi örgütlenmeyle kurulan bu etkili 'savaş makinesi', 1939'da II. Dünya Savaşı'nı başlatarak milyonlarca insanın ölümüne neden olmuş ve tüm dünyayı bir kan gölü haline getirmiştir².

Temellerini Nietzsche'nin attığı faşist felsefenin temsilcisi olan ve faşizan tavırlarıyla bir hükümdarlık süren Hitler, başından beri başlattığı bu savaşa tüm dünyayı bulaştırma hazırlığında olmuştur. Nietzsche'nin yeryüzünün efendisi olacak yeni bir ırkın gelmesi gerektiği, öncelikle de Almanya'ya Yahudi akınının durdurulmasının şart olduğuna dair yaptığı vurgu ve soylu bir aileden gelmeyen hiç kimsenin ahlaklı ve erdemli olamayacağına dair inancı Hitler de vücut bulmuştur. Bu düşün gerçekliğini Nietzsche'den yarım yüzyıl sonra ortaya koyma çabasındaki Hitler, Almanya'da korkunç bir terörün hazırlıklarından bir an bile vazgeçmemiştir.

"İrksal zehirlenme çağında kendini, en güzel irksal öğelerini özenle korumaya adanmış bir devletin, bir gün dünyanın efendisi olması gerekir"³ diyen Hitler, buna uygun olarak 'Dünyanın Başkenti'ni kurmayı planlamaya başlamıştır.

Oyunda kurgulanan tüm olayların içerisinde bulunan ve Dünyanın Başkenti'nin baş mimarı olan Albert Speer ise bu kanlı savaşta etkin rol oynayan ancak kendisini edilgin olarak nitelendiren bir kimliktir. Speer, Hitler ile birlikte 'Büyük Germania' projesini planlayan ve bu dev düşü onunla paylaşandır. Ancak varlık sebebinin salt teknik anlamda olduğunu iddia edecek ve 'Ben, bir Himmler, Goebbels ve Göring değilim. Kariyerim için Nasyonal Sosyalistlere gereksinimim yoktu. Onların bana gereksinimleri vardı! Yalnızca teknik anlamda!'⁴ diyecek kadar da pişkindir.

Speer'in, işbiricisi kimliğini geri planda tutarak bunun farkındalığından uzak duruşu, Eric Fromm'un iki farklı ruhsal tip belirlemesi olan 'robotsu kişilik' ve 'yetkeci kişilik'ten ilkinde denk düşmektedir. Çünkü Hitler'in 'bir başkası üzerinde az ya da çok yıkıcılıkla karışık sınırsız bir güç uygulamayı amaçlayan'⁵ yetkesi altında idare ediliyor olmaktan dolayı hayıflanma-

1- H. Salıhoğlu, Alman Kültür Tarihi, İnce Yayınları, İstanbul, 1993, ss.176-192.

2- www.radikal.com.tr/1999/10/20/yazarlar/musays.html

3- E. Fromm, Özgürlükten Kaçış, Çev. Selçuk Budak, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, s. 214.

4- Vilar, Esther, "Dünyanın Başkenti", Çev.: Ahmet Cemal, yayımlanmamış oyun teksti, 2001, s. 33.

5- Fromm, a.g.e., s. 210.

maktadır. “Suçlu, suçun işlendiği yere geri dönüyor. (...) Suçun işlendiği yerin yandaki bina olması gerekir. Ben, orada onun silahlanma bakanıydım. Burada ise ona sadece mimar olarak hizmet ettim.”⁶ diyerek, sadece işini yaptığına inandığını, bunda yanlış bir taraf olmadığını öngörür.

Öte yandan tüm Alman halkında olduğu gibi onda da bütün olayların ardından hümanist bir kimlik yüklendiği ve Nazi olmayan bir Nazi olarak oyunda varlığını sürdürdüğü görülür.

“Öyle gözüküyor ki ortalama bir insan için hiçbir şey, daha büyük bir grupla özdeşleşmemiş olma duygusuna katlanmaktan daha zor değildir. Alman vatandaşlarının ne kadarı Nazizm ilkelerine karşı olursa olsun, eğer yalnız kalma ve Almanya’ya ait olma duygusu arasında bir seçim yapmak zorunda kalırlarsa, insanların çoğu sonuncuyu seçecektir. Birçok durumda, Nazi olmayan insanların bile Nazizmi yabancıların eleştirilerine karşı savundukları gözlenebilir, çünkü Nazilere yönelik bir saldırıyı Almanya’ya yönelik bir saldırı gibi hissedebilirler. Yalıtım korkusu ve ahlak ilkelerinin göreceli zayıflığı, bir parti, devletin gücünü bir kez ele geçirdikten sonra o partinin halkın büyük bir kesiminin bağlılığını kazanmasına yardım eder.”⁷

Nitekim Speer’in “... Bir Alman olarak Alman ordusunun zaferini istemiş olmamdan ötürü kimse beni suçlayamaz”⁸ replikleri bu düşünceyi doğrular görünür.

Oyunda Speer ‘Kavgam’ın, Baumler ise ‘Kapital’in savunucusu, sözcüsü konumundadır. Bununla birlikte Marksist felsefenin uzandığı komünizm ile nazizmin köruklediği faşizm ikilisi kapitalizme dönüşen modernliğin içerisinde sorgulanır durumdadır.

Oyunda birileri tarafından tutulmuş, Doğu Alman ajanı rolü yapan Bauer’in Speer’i düşürdüğünü sandığı tuzağa, kendisinin de düşmesi faşizm-kapitalizm birlikteliğinde kapitalizmin zaferini kutlar gibi görünmektedir.

Hitler’in felsefesi çerçevesinde, var olan karşıt sistemlerin sorgulamalarının iki karşıt karakter ile açmlandığı oyunda, aynı zamanda faşist mimarinin ilkeleri de aktarılmaya çalışılmıştır. Büyük Germania Projesi çerçevesinde Berlin’de kurulması hedeflenen başkent, bu faşist mimarinin temelini oluşturmaktadır.

Nitekim Hitler iktidarında konut sıkıntısının bilincinde olan Naziler, üretime ağırlık vermişler ve 1930’lu yıllarda yaklaşık 100.000 yeni konut üretmişlerdir. Temel mimarlık ve şehircilik anlayışları, form dilini klasisizme dayandırarak geliştirilmiş anıtsal yaklaşımlar olmuştur.

Yönetimler anıtların üretiminde, halkı yıldırma ve küçümseme amacıyla yüksek kültür kullanmışlardır. Amaçlarını da, ‘her şeyden önce tek bir ruhtan doğan, her yerde aynı olan ve tek bir merkezden sosyal yaşamın her alanına sistemli olarak yayılan Alman Halkının tümünden düzenlenmesi’ olarak belirtmişlerdir.⁹

Özellikle en büyük olma kompleksinin doruk noktasını gösteren, aslında mimar olmak isteyen ancak bunu başaramayan Hitler’in birçok hayalini gerçekleştiren baş mimarı Albert Speer’in 1937 yılında planladığı bu ütopya, Berlin kentini ‘Germania’ adı altında, tüm Avrupa ve Batı Asya’ya hâkim olması hedeflenen Nazi İmparatorluğu’nun başkenti olarak geliştirmeyi amaçlayan projedir. Bu projede olduğu gibi temel mimari anlayışında görülen esas yaklaşım, anıtsallıktır. Bu anlayış, özellikle devleti simgeleyen resmi binaların aşırı büyük boyutlarda tutularak, bireylerin kendilerini bu yapılar ve dolayısıyla iktidar karşısında oldukça küçük,

6- Vilar, a.g.e., s. 3.

7- Fromm, a.g.e., s. 200.

8- Vilar, a.g.e., s. 34.

9- C. Toby, Sanat ve Propaganda, Çev. Esin Hoşsucu, Ayrintı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 84.

önemsiz hissetmelerini desteklemektedir. Nitekim o dönemde gerek gerçekleştirilen projeler (1936 Olimpiyat Stadı ve yapıları -ki bu yapılaşma için özel bir metro istasyonu bile yapılmıştır-, hükümet merkezi olan Wilhelmstraße, Fehrbelliner Platz) kökü klasisizme dayanan anıtsal yapılardır.¹⁰

Bu anlamda oyun mekânında bulunan dev Germania maketi karşısında Speer'in Hitler'in diyaloglarını "... Burada çömelirdi... Maket masa yüksekliğindeydi çünkü... Ve Hitler de bu manzaranın kente varanları nasıl etkileyeceğini gözünde canlandırır: Eziklik, Speer! Sözcüğün tam anlamıyla eziklik duyacaklar!"¹¹ şeklinde anımsatması bu faşist mimarının yaşamsal pratiğinin bir göstergesi niteliğindedir.

Nazi iktidarında gerçekleştirilmesi hedeflenen bu projede Berlin'deki yapılaşmanın büyük bir kısmını oluşturan yapı bloğu sistemini ortadan kaldırmak ve yıkım yöntemiyle yerleşim yoğunluğunu azaltmak hedeflenmiştir. Bu süreçte zorla boşaltılan Yahudi konutlarının, yıkım alanlarında yaşayan kesimin konut gereksinmesini geçici olarak giderme amacıyla kullanılması düşünülmüştür. Bu yıkım yöntemine gerekçe olarak her ne kadar "daha sağlıklı yaşam koşulları gerçekleştirmek" gösterilse de, komünist nüvelerin ortadan kaldırılması ve iktidara bağlı, denetlenebilir büyüklükte, aileye dayalı komşuluk üniteleri oluşturmak gerçek ideolojik ve siyasal nedenlerdir.¹²

Görünen odur ki, Dünyanın Başkenti, Berlin'in tamamen yok edilmesi ve binlerce Yahudi'nin katledilmesi pahasına kurulacaktır.

Oyunda da seçilen mekânın Berlin'in merkezinde bir zamanlar Sanatlar akademisiyken, Hitler'in emriyle 'Genel yapı müfettişliği' olarak kullanılması ardından Speer'in makamı için boşaltılmak zorunda bırakılması, Berlin duvarının hemen yanında yer alması ve ara ara silah seslerinin duyulması, bir de sanatçı atölyeleri ile gizli servis odalarının yan yana bulunuyor oluşu, yazarın karşıtlıklar ile çeşitlendirdiği bu tarihsel gerçekliğe çok daha net bir bakış sağlarken, belirgin zamanın ötesine geçerek bugünde yaşanan politik gerçekliğin altının bir kez daha çizilmesine fırsat tanımaktadır.

Toplumculuk perspektifinden bakan Vilar'ın toplumu ve tarihini olduğu gibi görmesi, geçmişten bugüne seslenirken, geleceğe ait olanların da sorgulanmasını sağlamaktadır.

Onun, kurgusal gerçekliğin sınırlarını taşarak yazdığı oyunun odağında, işte bu tarihi portre bulunmaktadır. Speer'in geçmişi sorgularken; köpek ve silah sesleri eşliğinde kaldırılan şampanya kadehleri, yokluğun sınırında dolandığını fark etmeyen iktidarların insanlık adına yola çıktığını iddia ederken dünyanın tek hükümdarının edilgen halk yığınları üzerindeki etkisini gurursuzca savunan ve globalleşme adı altında yükselen bugünün seslerine göndermelerde bulunmaktadır.

Özellikle Honecker gibi herkesin inandığı bir hümanist olan insanın dahi yönetim koltuğuna oturduğunda canavarlaşması, kendi vatandaşları duvardan atlarken, onları birer sinek gibi öldürmesi insanlığın nereye gittiğini sorgulatmaktadır.

Bir insanlık suçlusu olmasına rağmen "Adolf Hitler için silah ürettim, bu doğru. Onun bu silahlarla ne yaptığı... Onları korkutmak için mi, ateş etmek için mi, bombardıman amacıyla mı kullandığı ya da bir yerlerde çürümeye mi terk ettiği ise benim alanıma giren konular değildi... Bu savaşı ben başlatmadım(...) "¹³ " diyerek beyni tek bir komutla işleyen ya da işletilmesine izin veren insan görünümü bir vahşinin ardına sığındığı bu gerçek, tüm hayatların görmezden gelenlerine denk düşer gibidir.

10- www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=6&RecID=82

11- Vilar, a.g.e., s. 18.

12- www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=6&RecID=82

13- Vilar, a.g.e., s. 34.

KAYNAKÇA

- Clark, Toby, 'Sanat ve Propaganda', Çev. Esin Hoşsucu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
Fromm, Eric, 'Özgürlükten Kaçış', Çev. Selçuk Budak, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.
Salihoğlu Hüseyin, 'Alman Kültür Tarihi', İmge Yayınları, İstanbul, 1993.
Vilar, Esther, 'Dünyanın Başkenti', Çev.: Ahmet Cemal, yayımlanmamış oyun teksti.
www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=6&Recektif=1
www.tiyatrostudiyosu.com
www.radikal.com.tr/1999/10/20/yazarlar/musays.html